

“QUTADG‘U BILIG” DA DEHQON OBRAZI

Hayitov Shavkat Ahmadovich,
Buxoro davlat universiteti f.f.d., professor
Shoyimova Gulshod
Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi
+998 90 510 84 66

Anotatsiya: Ushbu maqolada mutafakkir, adib Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida dehqon obrazi va unga munosabat chuqur tahlilga tortilgan. Dehqon kishilik jamiyatidagi noyob ijtimoiy toifa sifatida hamisha, har qachon, hamma vaqt, hamma uchun kerak. Dehqon, uning mo‘jizakor, afsonaviy mehnati borligi uchun shoh ham, gado ham, darvesh ham, zolim ham, insofli ham unga doim muhtojligi badiiy asar orqali ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: birinchi renessans, Qutadg‘u bilig, dehqon, Turkiy Shohnoma, qut-baraka, saxiylik

THE CHARACTER OF THE PEASANT IN “KUTADGU BILIG”

Annotation: In this article, the image of a farmer and his attitude towards him in the work “Kutadgu Bilig” by the thinker, writer Yusuf Khos Hajib is deeply analyzed. As a unique social category in the peasant society, it is necessary for everyone, always, all the time. It is shown through the artistic work that the farmer, because of his miraculous and legendary work, is always needed by the king, the beggar, the dervish, the tyrant, and the righteous.

Key words: the first renaissance, Kutadgu bilig, farmer, Turki Shahnoma, blessing, generosity

ПОРТРЕТ КРЕСТЬЯНИНКИ В “КУТАДГУ БИЛИГ”

Аннотация: В данной статье глубоко анализируется образ земледельца и его отношение к нему в произведении “Кутадгу Билиг” мыслителя, писателя Юсуфа Хоса Хаджиба. Как уникальная социальная категория в крестьянском обществе, она необходима всем, всегда, постоянно. Через художественное произведение показано, что земледелец благодаря своему чудесному и легендарному делу всегда нужен королю, гадо, дервишу, тирану и праведнику.

Ключевые слова: первое Возрождение, Кутадгу билиг, земледельец, тюркская шахнома, щедрость, благословение

KIRISH. Birinchi Renessans-birinchi ma’rifiy Uyg‘onish davri allomalaridan biri Yusuf Xos Hojib (XI asr) o‘zining “Qutadg‘u bilig” (1069-1070) asarida turkiy xalqlarning zabardast shoiri, o‘z vatani va elining fidoyi, sadoqatli farzandi sifatida komil jamiyatda odamlarning axloq mezonlari, hukmdorning o‘z fuqarosi bilan munosati qoidalari, uning el-yurt farovonligini ta’minlashga qaratilgan faoliyatini chuqur badiiy tahlil qildi.

Olam asrorini Mukammal anglagan faylasuf, tadbirkor va oqil davlat arbobi, zamonasining o‘nlab sohalariga oid fanlarni yaxshi o‘rgangan qomusiy olim inson ruhiyatining manzaralarini teran inkishof etuvchi zakiiy adib sifatida o‘z davridagi ijtimoiy qatlamlar ularning davlat hamda jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati haqida quyma mulohazalarni yozib qoldirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Mutafakkir shoirning o‘z davridagi ijtimoiy toifalar – bek, tabib, munajjim, shoir, dehqon, savdogar, chorvador, hunarmand haqidagi badiiy talqinlari zamonasi kishilari ongida tez aks-sado berib, davr axloqiy-ta’limiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’muriy-ma’rifiy qarashlari bilan uyg‘un holda turkiy xalqlarning davlat tuzilishi, el-yurt farovonligini ta’minlashga qaratilgan ma’naviy ehtiyojini qondirib bordi. Pandnomalar zaminida ildiz otgan Yusuf shoir she’riyatining yetakchi g‘oyaviy yo‘nalishlaridan biri har bir kasb sohibining ijtimoiy vazifasi bilan bog‘liq holda davlat, davlat rahbari, jamiyat a’zolari, ularning manfaatlari va farovonligini ulug‘lashdir. “Qutadg‘u bilig” ning yaratilishi didaktik doston janri rivojida yangi bir adabiy hodisa bo‘ldi. Uzoq yillar davomida o‘zidan keyin dunyoga kelgan janr namunalariga mavzuning turli qirralarini yoritishda salmoqli ta’sir ko‘rsatdi.

Mamlakat mustaqilligi hamda vatan ozodligini el-yurt mustaqilligi va erkinligi bilan uyg‘unlikda ko‘rgan “Qutadg‘u bilig” muallifi inson faqat ilm-ma’rifat bilangina o‘zining shaxsiy manfaatlari qobig‘idan chiqib, vatan va xalq manfaatlari bilan yashay oladi, degan g‘oyani o‘z asarida oldinga surdi. Shuningdek, har bir inson halol bir kasb bilan shug‘ullanmog‘i, to‘g‘rilik - halollik bilan kun kechirishi shart, degan qat’iy xulosaga keldi. Ulug‘ mutafakkir talqinicha, ilm inson ko‘nglini boyitadi. Ko‘ngli boy kishi saxiy, himmatli, muruvvatli bo‘ladi. Haqiqiy olim bilimga intilish, o‘zini ilm bilan poklash natijasida yuksak insoniy maqomga erishadi. Dehqon esa Parvardigorning inoyati, hamda Alloh in’om etgan kasbining sharofatidan saxiylikda, himmatda, muruvvatda, adolat va odillikda kishilik jamiyatidagi barchadan yuqori maqomda turadi:

Dehqon misli hotam borcha elga teng,

Xudo bergandan ham ko‘nglin tutar keng [10,379].

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Yusuf Xos Hojib talqinlaridan kelib chiqadigan qat’iy xulosa shuki, Haq subhanahu va taolo dehqonchilik kasbini boshqa kasblardan tubdan farqli ravishda o‘ziga xos bir hikmat bilan yaratgan. Dehqon va dehqonchilik Quyoshga o‘xshaydi. Galaktikamizda joylashgan barcha sayyoralar Quyosh atrofida aylanadi va undan chiqqan yorug‘likni o‘zida aks ettiradi. Jamiyatning har bir a’zosi ham dehqon mehnatiga ko‘z tikadi va u yetishtirgan ne’mat bilan tirik yuradi. Quyosh – hamma sayyoralar butun mavjudot uchun nur va harorat manbai. Dehqon hamma odamlar barcha jonzod uchun tiriklik va rizq manbai.

Quyosh bani bashar hayotining negizi bug‘doyga ham, g‘alla ekinlari orasida o‘sadigan doni zaharli yovvoyi mastak o‘tiga ham birdek nur beradi, hayot bag‘ishlaydi. Dehqon to‘g‘riga ham, o‘g‘riga ham non beradi. Solih ham, porso ham, pok ham, mahkum ham, mahbus ham dehqon yetishtirgan mahsulotdan birdek bahramand bo‘ladi. Buyuk Yaratguvchi dehqonning dilini keng, fe‘lini keng qilib yaratgan, ammo “Turkiy Shohnoma” muallifining talqinicha, ko‘ngli boy, nazari to‘q, himmati baland, sofdil va odil dehqon Xudo bergandan ham ko‘nglini kengroq tutadi.

Dehqon tasavvur qilib bo‘lmas darajada qudratli kuchga ega, chunki qimirlagan jonzot borki, uning qo‘lidan rizq yeydi, u tufayli jamiyki mavjudotlar, insoniyat va hayvonot dunyosi sog‘-omon yashaydi. Har bir qimirlagan jonda hayot nishonasi ko‘rinadi, harakat yuz beradi. Insoniyat va hayvonot olami vujudida quvvat paydo bo‘ladi:

Undan rizq topadi qimirlagan jon,

U bois bor jonzot yashaydi omon [7,658].

Dehqon yetishtirgan mahsulot insoniyat va hayvonot dunyosiga mansub barcha a‘zolarining hayotiga aylanadi. Barcha jonzot undan nash‘u namo topib, quvvat oladi, rivoj va o‘shishga yuz tutadi. Davlat va jamiyatda to‘q, farovon, sog‘lom iqlim paydo bo‘ladi. Dehqonning peshana teri bilan yetishtirilgan ne‘mat nafas yetib turgan jonzotlarning qaysigadir kam yoki ko‘p emas, ilohiy qudrat taqazosi bilan barchaga teng yetib boradi. Bunday hikmatlarni sanab adog‘iga yetib bo‘lmaydi. Va dehqonni boshqa kasb sohiblaridan mumtoz qiladigan narsa u qora yerdan undiradigan hosilning barcha yaratilmishlar uchun mushtarak manzilda yig‘ilishi va barchaga mushtarak xizmat qilishidadir. Shuning uchun ham Yusuf shoirning qat‘iy hukmiga ko‘ra nafas olib turgan har bir tirik jonzot dehqondan minnatdor bo‘lishi zarur:

Nafas olgan butun tirik jonivor,

Dehqondan bo‘lmog‘i kerak minnatdor [9, 361].

“Qutadg‘u bilig” da to‘rtta markaziy qahramon bor: Kuntug‘di, Oyto‘ldi, O‘gdulmish, O‘zg‘urmish. Bu obrazlarning har bittasi ramziy ma’noda adolat, davlat, aql va qanoat timsollaridir. Kuntug‘di – podsho (Yusuf shoir ifodasida elig) – adolat, Oyto‘ldi – vazir – davlat, O‘gdulmish – Oyto‘ldi vazirning o‘g‘li (otasidan keyin vazir) – aql, O‘zg‘urmish – zohid, qanoat ramzi. Nomlari zikr qilingan obrazlarning O‘zg‘urmishdan boshqalari davlat tizimida eng yuqori mansablarning egalari sifatida badiiy talqin qilinadi. “Turkiy Shohnoma” mohiyatidan sizib chiqadigan haqiqat shuki, dehqon va dehqonchiliksiz adolat ham, davlat ham, aql ham, qanoat ham bo‘lmaydi. Shoh adolat taxtida turib saltanatni boshqarishi, vazir aql bilan ish ko‘rib kuchli ijtimoiy siyosat yurgizishi, zohid tinch ko‘ngil bilan toat-ibodat qilishi uchun tomoq tashvishidan ozod bo‘lishi zarur. Kim bo‘lishidan qat‘iy nazar kifoya qilgudek taom iste’mol qilmasa, harakat qila olmaydi. Och- nahor odam hech qachon o‘z vazifasini risoladagidek ado eta bilmaydi. Qaysi sohada bo‘lmasin inson g‘ayrat bilan ishlashi, tiniq fikrlashi uchun qorni to‘q bo‘lishi, mamlakat va davlat taraqqiy qilishi uchun ham “O‘rxun - Enasoy” bitiktoshlari qahramoni To‘nyuquq ifodasi bilan aytganda “xalqning tomog‘i to‘q”, -

bo‘lishi darkor. Tomoqning ishi esa dehqon va dehqonchiliksiz hech qachon tugal hal bo‘lmaydi. Shuning uchun ham Yusuf shoir yozadi:

Shubhasiz senga ham kerak bu kishi,
To tugal hal bo‘lsin tomoqning ishi [7,658].

Dehqon kishilik jamiyatidagi shunday noyob ijtimoiy toifaki, u hamisha, har qachon, hamma vaqt, hamma uchun kerak. Dehqon, uning mo‘jizakor, afsonaviy mehnati borligi uchun shoh ham, gado ham, darvesh ham, bek ham odil ham, oqil ham, zolim ham, fosiq ham, johil ham, vazir ham, sadr ham, dilkash ham, badfe‘l ham, bahodir ham, yasovul ham, qorovul ham, mirshab ham, shayx ham, qozi ham, mufti ham, mudarris ham, tabib ham, muallim ham, mard ham, nomard ham, shoir ham, kotib ham, imom ham, muazzin ham, hofiz ham, mutrib ham, qissasoz ham, qissaxon ham, voiz ham, munajjim ham, savdogar ham, olib-sotar ham, kosib ham, hunarmand ham, ozod ham, mahbus ham, g‘arib ham, benavo ham, sayd ham, sayyod ham, andishali ham, andishasiz ham, erkak ham, ayol ham... tomoqqa – “yamoq” qayg‘usini chekmasdan umrguzaronlik qiladi. Shuning uchun ham “Turkiy Shohnoma” muallifi o‘zining suyakli qahramoni O‘zg‘urmish tilidan vazir O‘gdulmishga buyuradi:

Tag‘in bir toifa bo‘ladi – dehqon,
Kerakli kishilar bular har qachon,

Bular bilan yaqin bo‘lgan hamisha,
To tomoq tashvishin bilmasdan yasha.

Qimirlagan jonga naf berar ular,
Yeyish-u ichishga jon berar shular.

Bularga qo‘shilgin, aralash o‘zing,
Doim yaxshi so‘zla, ochiq tut yuzing [7,658].

Xalq og‘zaki ijodi jozibasi iste’dodli shoir satrlaridan yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ifodalar sodda, samimiy, xalq tiliga yaqin. Xalqona donishmandlik, hikmatlar lazzati har bir misrani ichdan nurlantirib turadi. “Saxovat insoniyat bog‘ining shajaridur, balki ul shajarning mufid samaridur. Odamiylik kishvarining bahri mavjvari, balki ul mavjbahrining samin gavhari” [2, 79] deb yozgan hazrat Alisher Navoiy “Ochiq yuz bila saxo, saxo ustiga saxo”, ekanligini, ochiq chehrali odamning yuzi toza guldari nishon berib turishini alohida ta’kidlaydilar [2,104]. Ulug‘ mutafakkirning buyuk salafi Yusuf Xos Hojib talqinicha, Dehqon – saxiylarning saxiyi. Shunday ekan, u bilan munosabatda katta amaldordan tortib oddiy fuqaroga qadar jamiyatning har bir a‘zosi g‘oyat xushxulqlik bilan, yoqimli, xushmuomalada bo‘lishi zarur. G‘azabkorlik, jahldorlikdan tiyilishi, dehqonga yaxshi so‘zlashi, u bilan yuzlashganda, qo‘shilganida, aralashganida yuzini ochiq tutishi darkor. Yusuf shoir – didaktik adabiyotning ulkan namoyondasi. Ijtimoiy toifalar(bunda dehqon va vazir) tasvirida ham axloqiy mavzuning o‘tkir

qirralari buyuk pandnomanavis e’tiboridan soqit qolmagan. Inson ruhiy olamining yuzdagi aksi tasvir asosida turgani holda ijodkorning fik-u zikri tashqi qiyofaning xalq (bunda dehqon) ma’naviy hayotiga, ruhiyatiga ta’siri, jamiyat a’zolariga (“Qutadg‘u bilig” dan yuqorida keltirilgan iqtibosning so‘nggi misrasida dehqonga) yetkazadigan foyda – zarariga yo‘naltirilgan.

Hazrat Alisher Navoiy pandnomasidan o‘qiymiz: “Qone’ darveshning quruq noni, tome’ shohning xitoyi xonidin xo‘broqdur” [2, 54]. Ulug‘ mutafakkirning mazkur hikmati Yusuf Xos Hojib satrlariga sharh vazifasini bajaradi. Navoiy talqinidagi tamagir shohning xitoyi dasturxonini yuz turli noz- ne‘mat bilan to‘ldiradigan dehqon bo‘lganidek, darvesh ham o‘zidagi qotgan nonni dehqonning qo‘lidan oladi. Qanoat – darveshning suyangan tog‘i. Ammo ko‘ngli qone’lik javhari bilan to‘liq darveshning ham hayoti burda nonsiz o‘tmaydi. U ham hech bo‘lmaganda ibodat quvvatini beradigan miqdordagi taomdan bahramand bo‘lishi kerak. Shuning uchun ham, Alisher Navoiy yozadilar: “Qanoat ibodat quvvati hosil bo‘lg‘oncha **qut** bila o‘tkarmakdur va ondin ortuq barchaning havasin xayoldin ketarmakdur” [3, 74]. Butun fikr-u zikri tanni emas, ruhni boyitishga qaratilgan O‘zg‘urmish bir gadoy tilidan shunday deydi: “Kepak, tariq ichra men topdim toqat” [9,99]. Zohid va gadoy qanoat qiladigan, kepak va tariqning ham bunyodkori, manbayi – dehqon.

Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy kabi ulkan so‘z san’atkorlari asarlarining badiiyatini ta’minlashda vazn va qofiya qanchalik muhim o‘rin tutsa, she’riy san’atlar ham shunchalik muhim ahamiyat kasb etadi. Ko‘p asrlik mumtoz adabiyotimizda keng istifoda etib kelingan shunday badiiy tasviriy vositalardan biri tajnis san’atidir. Adabiy termin sifatida XIV asr oxiri va XV asr boshlarida ishlatila boshlagan, “turk shuarosi xossasi” (Alisher Navoiy) bo‘lgan janr – tuyuq qofiyalari tajnis san’atida bitiladi. She’r baytida ma’no oqimi har xil, lekin shakli bir xil yoki bir- biriga yaqin ikki so‘zni keltirib, shu kalimalar orqali g‘oya, lavha, obrazni ta’sirchan ifodalash, tajnis san’atini yuzaga keltiradi. Mumtoz shoir va adiblarimiz asarlarida faqat tuyuq yaratishdagina emas, klassik she’riyatning rang-barang janrlarida tajnis san’atidan yuksak san’atkorlik bilan foydalanilgan. Ayni ta’kid mumtoz nasr namunalariga ham daxldordir. Yuqorida “Qutadg‘u bilig”dan keltirilgan iqtibosning uchinchi baytida “Turkiy Shohnoma” muallifi “Jon” so‘zi vositasida tajnis san’atini hosil qilib masnaviy satrlariga harorat bag‘ishlagan. Alisher Navoiy pandnomasidan ko‘chirilgan nasriy iqtibosda “quvvati” va “quti” kalimalarining shakldoshligi ulug‘ mutafakkir jumlasining joziba va jalb qilish quvvatini ko‘taradi. Alisher Navoiy nasridan keltirilgan iqtibosdagi “quvvati” va “quti” so‘zlarining arab imlosidagi harflar soni, turi, tartibi, va yozilishi bir xil bo‘lib, faqat “vov” ning “harakat-u tashdid” ini o‘zgartirib o‘qish bilan so‘zning talaffuzida va bizning yozuvimizdagi ifodasida farq paydo bo‘ladi. “Quvvati” va “quti” tajnis hosil qiluvchi kalimalari harfi raviyda mos bo‘lib, shu so‘zlar orqali ikki san’at - tajnisi muxtalif va saj’-i mutarraf amal qilgan. Ulug‘ mutafakkir chuqur axloqiy-irfoniy ma’noni yuksak badiiy shaklda o‘quvchiga yetkazgan. Atoullloh Husayniy “Badoyiu-s-sanoyi” da saj’ning ham nazmga, ham nasrga xos ekanligini qayd qiladi

[1,37-41). Saj‘i mutarrafda jumla tarkibidagi kalimalar vaznda emas, faqat raviyda uyg‘un bo‘ladi. [3, 3-19].

Yuqorida ta‘kid etilganidek, “Qutadg‘u bilig”-didaktik doston. Didaktik mazmundagi asarlarda ijobiy qahramonlar ta‘rif va tavsifidan ham, salbiy timsollar tanqididan ham, lirik chekinishlar hamda qissadan hissa chiqarishlardan ham, asar tarkibida ibratli hikoyalar keltirishidan ham, yaxshi xulqli odamlarning axloq mezonlari va hukmdorlarning (podshoh, vazir, bek, hokim va v.h.) o‘z xalqi bilan munosabati qoidalari ustida bahs yuritishdan ham axloqiy tasavvurlar, fazilat va nuqsonlar talqinidan ham maqsad bitta: odam zotini yaxshilikka o‘rgatish, yomonlikdan qaytarishdan iboratdir. Didaktik ruh “Qutadg‘u bilig” ning “Tarig‘chilar birla qatilmaqni o‘gretur” sarlavhasi ostidagi faslda ham yetakchilik qiladi. “Turkiy Shohnoma” muallifining talqinicha, peshana teri evaziga halol luqma topish, mehnat-u mashaqqatlar hisobiga ibratli va halol turmush kechirish, inson hayotiga mazmun bag‘ishlaydi. Harom luqma inson ruhiyatini yemiradi. Insonni o‘z nafsining quliga aylantirib, har qanday razolatdan qaytmaslikka undaydi. Halol rizq, halol luqma esa ruhiyatning pokiza bo‘lishiga keskin ta‘sir ko‘rsatadi. Inson zotini ezgu so‘z, ezgu raftorga chorlab, “ming ezgu etagin tut” (Yusuf Xos Hojib) ishga da‘vat qiladi. Dehqon bilan yaqinlashgan, birga bo‘lgan, aralashgan kishining halqumi toza, yutgan luqmasi halol bo‘ladi:

Bular bilan birga bo‘laber, qardosh,

Toza bo‘lar bo‘g‘zing, halol kelar osh [8,131].

“Qutadg‘u bilig”ning asosiy qahramonlaridan biri O‘zg‘urmish nomi “hushyor qiluvchi”, “sergaklantiruvchi” ma’nolariga ega. “Turkiy Shohnoma” da odamlarni hushyorlikka, ogohlikka da‘vat qilish g‘oyasi muhim o‘rin tutadi. Yusuf shoir talqinicha, eng avvalo, mamlakatning birinchi rahbari (“Qutadg‘u bilig” da elig) hushyor, ogoh bo‘lmog‘i xalqini ham shu yo‘lga(hushyorlikka) boshlashi zarur. Shoh agar shunday qilsa, davlati kunda ortadi, o‘zi ham yuksalib boradi, mamlakat rivojlanadi, davlat taraqqiy qiladi, shohning el nazdi-nazaridagi nufuzi ko‘tariladi, u el qalbida mangu qoladi. Rahbarlikning birinchi talabi-ziyraklikdir. Er yigitga esa har yerda, har daqiqada ogohlik zarur. Yusuf Xos Hojib o‘z asarining “Tarig‘chilar birla qatilmaqni o‘gretur” faslida O‘zg‘urmishni hamda O‘zg‘urmish kabi boshqa orif insonlarni “ogohlik sardorlari”, “er kishilar”, “valiylar”, “murshid-u komil”, “inson-u komil”, “hushyor zotlar” ma’nolarida talqin qiladi:

Eshitgil, **hushyorlar sardori**, ne der,

Har turli ishlarda hushyor bo‘lgan **er**.

To‘g‘ri yo‘l, poklikka izlagan najot,

Bo‘g‘zing pok tutgil ey, xulqi toza zot.

Haqdin **hushyor zotlar** shunday bilurlar,

Halqum, tan ozig‘in halol qilurlar [9, 361].

“Qutadg‘u bilig” ning bunday o‘rinlarida pand aytuvchi Yusuf shoir va uning nasihatlarini tinglovchi kitobxon o‘quvchi ko‘zi oldida namoyon bo‘lib turadi. Shoirning o‘z o‘quvchisiga “Hushyorlar sardori” (“murshid-u komil”), “Erlar” (eranlar avliyullohlar), “Hushyor zotlar”(komil insonlar) nomidan, tilidan murojaat qilishi, badiiy g‘oyaning salmog‘ini oshirib, ijodkor pandlarining o‘quvchiga ta’sirchan tarzda yetib borishini ta’minlagan. “Turkiy Shohnoma” ning “Dehqonalar zikri” ga bag‘ishlangan qismi mag‘zidagi o‘n bayt “Ro‘shnoinoma”, “Saodatnoma” (Nosir Xusrav), “Qobusnoma” (Kaykovus), “Pandnoma” (Farididdin Attor) kabi asarlarda (pandnomalarda) kuzatilgani kabi ikkinchi shaxsga murojaat shaklida bitilgan. Muallif dehqon va dehqonchilikni tavsif qilar ekan, lirik chekinish qilib, axloqiy tasavvurlar - fazilat va nuqsonlar talqiniga o‘quvchi e’tiborini tortadi. O‘z o‘quvchisini ma’naviy olamiga ta’sir qilish, unga yo‘l -yo‘riqlar ko‘rsatsatishni maqsad qilib qo‘yadi. Didaktik dostonlarning nasriy va she’riy pandnomalarning ayrim an‘analari bilan bog‘liq bo‘lgan qirralari, o‘xshash va farqli jihatlari hozirga qadar o‘rganilmagan. Bu masala sharqshunoslar, adabiyotshunoslar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

“Qutadg‘u bilig” dan keltirilgan iqtibosning ikkinchi bayti Qur’oni karim “Hud” surasining 112- oyati karimasiga ishora qilish bilan boshlangan oyati karimaning matni quyidagicha: “Fastaqim kamo umirta va man toba maaka valo tatg‘av innahu bimo ta’ma luna basirun”. Oyati karima Alouddin Mansur tomonidan hozirgi o‘zbek tilimizga quyidagicha tarjima qilingan va izohlangan: “Bas, (ey Muhammad), siz va siz bilan birga tavba qilgan zotlar o‘zingizga buyurilgani yanglig‘ To‘g‘ri Yo‘lda bo‘lingiz! Tug‘yonga tushmangiz! Albatta, U zot qilayotgan amallaringizni ko‘rib turguvchidir”.

Izoh. Rivoyat qilinishicha, Qur’on oyatlaridan biron oyat Muhammad alayhissalomga yuqoridagi oyatchalik qiyin-og‘ir ko‘rinmagan ekan. Zero, u kishi payg‘ambar bo‘lganlari uchun ham To‘g‘ri Yo‘lda Olloh buyurganicha yashab o‘tish naqadar qiyin ekanligini hammadan yaxshiroq anglar edilar. Shuning uchun ham u zot mana shu oyat nozil bo‘lganida “Shayyabatniy Hud, ya’ni Hud meni qaritdi”, degan ekanlar.[5,151]

Yusuf Xos Hojibning “Hushyorlar sardori” hamda barcha ishlarda sergak, ogoh bo‘lgan “Er” hayoti va hikmatlari mohiyatidan kelib chiqib, aytgan so‘zlaridan ayon bo‘ladiki, To‘g‘ri Yo‘lda turishning birinchi sharti bo‘g‘izni pok tutish va ezgu xulq sohibi bo‘lishdir. Najot istagan bu dunyo va oxirat saodatiga, rohatlariga yetishishni istagan kishi, eng avvalo, dehqonga yaqinlashar ekan, uning murodi, xulqini toza, tan ozig‘ini halol qilish bo‘lishi zarur.

To‘g‘ri Yo‘lda turish insondan halollik, qat’iyat, chidam va irodani talab qiladi. Shu xususiyatlarni o‘z ruhiga singdirib, hayot dasturiga aylantirganlarga bu Yo‘lda maqsadiga yetadi. Yusuf shoir “Dehqonlar bilan munosabat zikrida”gi faslda To‘g‘ri Yo‘lga kirishning ikkinchi shartini quyidagicha badiiy aks ettirgan:

Chig‘ay bolmayin bay bolayin tese,

Zina qilma hargez qatig‘lan osa [7,658]

O‘z zamonasining komil e’tiqodli musulmoni Yusuf Xos Hojib fikrlarining manbayi Qur’oni karim “Al-Isro” surasining 32- oyati karimasidir. Ulug‘ allomaning din-u islomga

bo‘lgan sadoqati “Qutadg‘u bilig” ning har bir sahifasida yorqin nazarga tashlanib turadi. (oyat arab tilida)

Oyati karima ilohiyotshunos olim Alouddin Mansur tomonidan quyidagicha tarjima qilingan: “Zinoga yaqinlashmanglar! Chunki (bu) buzuqlikdir-eng yomon yo‘ldir” [5,192].

Oyati karimada mo‘min-musulmon kishi zinoning yaqiniga yo‘lamasligi buyurilgan. Yusuf shoir o‘z o‘quvchisini fohisha ish, eng yomon yo‘l bo‘lgan zinoning nihoyatda xatarli ekanini tushunib yetishga, Alloh hukmiga qattiq amal qilishga da‘vat qiladi. Zino oilani ham, nasl-u nasab pokligini ham, jamiyatni ham, davlatni ham barbod qiladiki, “Qutadg‘u bilig” dan ko‘chirilgan baytning ikkinchi misrasida juda qat‘iy tarzda muallif bu xususida fikr yuritib ko‘rishni o‘quvchidan talab qilgan.

Insonga va jamiyatga katta zarar keltiradigan bora-bora uni halok qiladigan yana bir ofat borki, “Turkiy Shohnoma” muallifi undan saqlanishni, “Dehqonlar zikriga” bag‘ishlangan faslda to‘g‘ri yo‘lda turishning navbatdagi uchinchi sharti sifatida badiiy talqin qiladi:

Tilaging qadr, e‘zoz bo‘lsa mukammal,
Fasodga bog‘lanma, ey xulqi go‘zal [9,362].

Qayerda fisq-u fasod keng tarqalsa, o‘sha yerda halokat yuz beradi. Poklik pardasiga o‘ralgan fosiqlik hammadan ham xatarliroq: “Fisq bari tariyqda yomondur va porsolik libosida yomonroq” [2,110].

Ildizi chuqur, sog‘lom millat, xalq eng qudratli, mustahkam millat, xalq va davlat bo‘ladi. Ammo fisq-u fasod har qanday chuqur ildizni ham bora-bora chiritadi. Har qanday ezgu, pokiza izlarni ham asta-sekin ko‘mib, chang-to‘zon ostida qoldiradi. “Qutadg‘u bilig” dan o‘qiymiz:

Fasod- chiritguvchi chuqur ildizing,
Fasod-ul buzguvchi ezgu pok izing [9,362].

XULOSA. Rizq-ro‘z dehqonning sermashaqqat mehnati evaziga yuzaga keladi. Jamiyatning har bir a‘zosi halol mehnat bilan yaratilgan har bir luqmani fasoddan asrashi, fisq-fujur yaxshi hasanotlarni o‘t-o‘tinni yegandek yeyishini, o‘chgan o‘tni qaytadan yoqib, alangalata olishini unutmazligi darkor.

“Qutadg‘u bilig” da dehqon va dehqonchilik mohiyati teran yoritilgan. Dehqonning kishilik jamiyatida tutgan o‘rni va ahamiyati hayotiy bo‘yoqlarda chizilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.Husayniy, Atoulloh.Badoyi‘us-sanoyi‘.- Toshkent:G‘.G‘afur nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti,1981. – b 400
- 2.Navoiy A.Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik, 14-jild. – Toshkent:Fan,1998. – b 304
- 3.Navoiy A. Mahbubul qulub.Svodniy tekst.- Moskva-Leningrad:FA,1948. – ctr. 174 ctr.
- 4.Qur‘oni karim.Asliyat.-Madina:HodimulHaramayn ash-Sharafayn bosmaxonasi,1405/hijriy/. – b 604
5. Qur‘oni karim.O‘zbekcha izohli tarjima.- Toshkent:G‘.G‘afur nomidagi nashriyot matbaa birlashmasi,1992. – b 496

6. Sarimsoqov B. O‘zbek adabiyotida saj’. - Toshkent: Fan, 1978. – b 151
7. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. - Toshkent: Fan, 1971. – b 964
8. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. - Toshkent: Cho‘lpon, 2017. – b 200
9. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. - Toshkent: Akademnashr, 2015. – b 544
10. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – b 540